

Яцишин Михайло Михайлович – кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

На основі аналізу основних напрямів реформування кримінально-виконавчої системи розкрито її теоретико-концептуальні засади. Зазначено, що в сучасному правознавстві теоретичні та концептуальні засади визначаються як необхідна умова цілеспрямованої діяльно-сті, що гарантує досягнення ефективного результату в розбудові правової та соціальної держави, складовою частиною якої є увесь комплекс каральної функції держави, покликаний забезпечити захист інтересів особи, суспільства і держави.

На основе анализа основных направлений реформирования криминально-исполнительной системы раскрыты ее теоретико-концептуальные принципы. Отмечено, что в современном правоведении теоретические и концептуальные принципы определяются как необходимое условие целеустремленной деятельности, что гарантирует достижение эффективного результата в перестройке правового и социального государства, составной частью которого является весь комплекс карательной функции государства, призванный обеспечить защиту интересов лица, общества и государства.

In the article on the basis of analysis of basic directions of reformation of the criminally run-time system its theoretical -conceptual principles are exposed. It is marked that in modern jurisprudence theoretical and conceptual principles are determined as a condition of purposeful activity, which guarantees achievement of effective result in alteration of the legal and social state, component part of which is all of complex of punitive function of the state, called to provide defense of interests of face of society and state, is needed.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, реформа, концептуальні засади, виправлення та ресоціалізація засуджених, захист людини.

Головними критеріями оцінки цілей і завдань кримінально-виконавчої політики, що забезпечує функціонування певної системи, є відповідність їх змісту природі людини, нормам права і моралі цивілізованого суспільства, забезпечення збалансованого задоволення законних прав та інтересів громадян, суспільства і держави, справедливе вираження всього комплексу основних складових каральної функції держави у практиці виконання покарань, максимальне й ефективне використання в ресоціалізації засуджених національного потенціалу та світового досвіду.

Вищезазначені норми і принципи водночас становили концептуальні засади реформування кримінально-виконавчої системи, яке почалося майже одночасно зі здобуттям Україною суверенітету та незалежності. Адже

попередні традиційні методи виконання покарань, які ґрунтувалися на підтриманні жорсткого радянського адміністративного режиму, усе менше сприяли утвердженню законності та правопорядку в установах виконання покарань (УВП). Стало цілком очевидним, що подальше наростання негативних тенденцій у кримінально-виконавчій сфері може призвести до паралічу та кризового становища в цій системі з непередбаченими наслідками як для Української держави, так і суспільства.

Водночас реформування кримінально-виконавчої системи супроводжувалось таким, що відповідає часові, цілям і завданням науково-теоретичного забезпечення, яке, у свою чергу, зумовило ставлення науки кримінально-виконавчого права як галузі знань, що вивчає основні закономірності процесу виконання та відбування кримінальних покарань й основні властивості правового регулювання суспільних відносин у цій сфері [1, с. 44], що й виражено в наукових працях сучасних українських дослідників. Позитивні ініціативи, висловлені Л.В. Багриєм-Шахматовим, І.Г. Богатирьовим, О.М. Джужою, Т.А. Денисовою, А.П. Закалюком, О.Г. Колбом, В.Г. Лукашевичем, В.П. Петковим,

Г.О. Радовим, А.Х. Степанюком, В.М. Трубніковим, Є.В. Фесенком,

О.П. Фроловою, В.І. Шакуном та іншими, сприяли визначенню шляхів реформування як системи виконання покарань, так і суспільства загалом, а тому заслуговують усебічного схвалення і використання у процесі творення правової держави.

Метою статті є об'єктивний аналіз стану теоретико-концептуального забезпечення реформування кримінально-виконавчої системи за нормативно-правовими актами та законами державних інституцій, що супроводжують цей процес. Новизна роботи та її актуальність полягає у визначенні ефективності та дієвості існуючої законодавчої і нормативно-правової бази, що стосується розроблення Концепції реформування системи та її супроводження. Таким чином, предметом й об'єктом дослідження є регулятивно-правова діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – Департамент), іншими органами та установами, що виконують кримінальне покарання або причетні до цього процесу (суд, прокуратура, МВС України, Міністерство юстиції та ін.).

У сучасному правознавстві теоретичні та концептуальні засади визначаються як необхідна умова цілеспрямованої діяльності, що гарантує досягнення ефективного результату в розбудові правової та соціальної держави, кінцевою метою якої є досягнення соціальної демократії, яка полягає в реалізації влади народу і забезпеченні людині та громадянину всім правам, свобод і законних інтересів та виконання всіма суб'єктами права їх обов'язків [2, с. 52].

У контексті нашого дослідження загальні принципи теоретико-концептуального забезпечення діяльності та реформування кримінально-виконавчої системи визначаються відповідно до нової соціально-політичної та економічної ситуації в державі, змін у практиці винесення вироків судами, до

світового досвіду виконання кримінальних покарань, засад міжнародного права та європейської етики, позапартійності, політичної незаангажованості, відкритості для взаємодії з національними і міжнародними громадськими організаціями та інституціями, що потребує суттєвого перегляду державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [3, с. 1].

Нагадаємо, що переосмислення існуючої кримінально-виконавчої політики розпочалося ще на рубежі 1989–1990 рр., коли нація загалом і її легітимні органи влади та державного управління, усвідомлюючи можливості нової історичної перспективи в умовах незалежності, розпочали демонтаж тоталітарної спадщини в усіх сферах суспільного життя. Орієнтація реформ незалежної України на розбудову демократичного суспільства та правові держави дала можливість змінити уявлення про “свободу” та “покарання”, а отже, і втілення їх у життя на нових концептуальних засадах, співвідносних новому суспільному ладові.

Основні напрями реформування кримінально-виконавчої системи в нашій державі були визначені та закріплені Постановою Кабінету Міністрів України “Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР” від 11 липня 1991 р. № 88 [1, с. 70]. Уже тоді концепція передбачала, що з метою підвищення ефективності діяльності органів й УВП у перспективі мусить бути створений республіканський департамент із кримінально-виконавчих справ. По суті, йшлося про створення самостійного відомства. Крім того, були визначені перспективні завдання кримінально-виконавчої політики, що актуальні й нині, а саме:

визначення основних напрямів ефективного виконання кримінальних покарань за умов суворого дотримання вимог законності;

розроблення основних напрямів діяльності органів держави та громадськості для досягнення виправлення і реалізації засуджених; розроблення основних напрямів діяльності, пов’язаної із профілактикою вчинення злочинів і правопорушень засудженими як під час відбування покарання, так і після звільнення;

визначення напрямів діяльності державних органів і громадськості для забезпечення соціальної адаптації осіб, звільнених із кримінально-виконавчих установ.

Вирішення цих та інших завдань Постановою координувалося з підключенням різних галузей права, у тому числі й тих, що регулюють сферу виконання покарань з вимогою встановлення відповідних правових норм. Тобто кримінально-виконавче законодавство, що розпочало свій новий відлік, ураховуючи соціально-політичне, економічне та моральне становище суспільства, мало вже ближчим часом забезпечити вирішення зазначених проблем з позиції загальної правової (юридичної) політики. На часі було й визначення мети, завдань, принципів, форм та змісту діяльності органів й УВП.

У січні 1991 р. Президія Верховної Ради України видала Указ “Про внесення деяких змін у Виправно-трудоий кодекс України”. (Відтоді до нього було внесено понад 100 поправок.) За погодженням з Генеральною прокуратурою України, правами МВС засудженим були зняті деякі обмеження

режимного характеру (дозволено носити коротку зачіску, використовувати деякі речі з одягу цивільного зразка та взуття тощо).

Під впливом демократичних процесів, що відбувалися у країні, урахувавши курс України та інтеграцію до Європейської спільноти, Постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1994 р. № 31 затверджена “Програма приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами”. Її головною метою було вдосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи, покращення умов тримання засуджених та їх максимальне наближення до міжнародних стандартів і правил у сфері поводження із засудженими [1, с. 9].

Теоретико-концептуальні засади реформування кримінально-виконавчої системи України поповнилися новим змістом після вступу України до Ради Європи, коли Українська держава взяла на себе зобов’язання перед міжнародною спільнотою забезпечити сучасні підходи до пенітенціарних проблем на основі Європейських пенітенціарних правил, що містять керівні положення і принципи для тих країн-членів, які модернізують своє пенітенціарне законодавство та УВП [4, с. 141].

Як показує аналіз, відповідними стандартами Правил визначається загальний підхід до виконання покарань та поводження із засудженими. Зокрема, шість правил, викладених у ч. 1 Правил “Основоположні принципи”, є найбільш важливими, оскільки лежать в основі теорії і практики будь-якої пенітенціарної системи, що втілює принципи гуманності, моральності, справедливості й поваги людської гідності, без яких не може існувати сучасне цивілізоване суспільство. Як застерігає Пояснювальна записка до Європейських пенітенціарних правил, відхід від цих правил або компроміс при їх інтерпретації не допускаються ні за яких обставин.

Названий вище процес набув нового теоретико-концептуального змісту з прийняттям у червні 1996 р. Конституції України, яка закріпила нові ціннісні пріоритети й у ст. 3 проголосила людину, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов’язком держави.

З метою реалізації Україною зобов’язань, взятих перед міжнародною спільнотою, Указом Президента України від 22 квітня 1998 р. № 344/98 утворений Державний департамент України з питань виконання покарань з тимчасовим його підпорядкуванням МВС України. Указом Президента України від 31 липня 1998 р. № 827/98 затверджено та введено в дію Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань, а Указом Президента України від 12 березня 1999 р. № 248/99 Департамент був виведений з підпорядкування МВС України [4, с. 265]. Таким чином була виконана одна з важливих вимог Ради Європи стосовно реформування кримінально-виконавчої системи України.

Із прийняттям у квітні 2001 р. нового Кримінального кодексу України, який набрав чинності 1 вересня 2001 р., було запроваджено нову, більш

гуманну систему кримінальних покарань, суттєво розширено перелік покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Цілком логічним і взаємопов'язаним продовженням реформаторських намірів Уряду України стала Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 роки” від 15 лютого 2002 р. № 167 [1, с. 10].

Прийняття Верховною Радою України 11 липня 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України стало новим етапом у наближенні Української держави до вимог і правил міжнародних стандартів поведіння із засудженими і водночас суттєво розширило зміст поняття “національний закон”, який нині включає в себе не тільки основне національне законодавство, а й обов'язкові до виконання інші нормативні акти і постанови, судові рішення тощо, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [4, с. 203].

Тобто головним підсумком реформи на цьому етапі стало втілення важливих складових теоретико-концептуальних засад і керівних пенітенціарних міжнародних принципів у національне кримінально-виконавче законодавство. У цьому сенсі цілком ідентичною з Європейськими пенітенціарними правилами є мета кримінально-виконавчого законодавства України, викладена в п. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України: “Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими” [4, с. 203].

Концепція гуманізації кримінально-виконавчої системи відображена і в Законі України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України”, який на законодавчому рівні закріпив завдання, основні принципи та правову основу діяльності, структуру та інші важливі положення, що регламентують функціонування державної кримінально-виконавчої служби України [4, с. 254].

Попри високу оцінку як вітчизняних науковців і практиків, так і міжнародних експертів названих вище суттєвих концептуальних вирішень удосконалення кримінально-виконавчої системи України, слід зазначити, що відносно нетривка практика застосування чинного законодавства вже виявила в ньому цілу низку недоліків та прогалин, що негативно впливають на ефективність функціонування державної кримінально-виконавчої служби та кримінально-виконавчої системи загалом. До сьогодні не існує чітких параметрів кримінально-правової політики держави. І надалі залишається актуальним поглиблення планової роботи, спрямованої на докорінну перебудову організації виконання покарань і забезпечення прав людини під час тримання під вартою або виконання вироку суду.

Зважаючи на необхідність забезпечення реальних можливостей для захисту інтересів особи, суспільства і держави у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених,
Президент України Указом від

25 квітня 2008 р. № 401/208 схвалив “Концепцію реформування державної кримінально-виконавчої служби України” на концептуальних засадах і пріоритетних напрямках, метою яких має стати безумовна реалізація УВП та слідчими ізоляторами визначених законодавством порядку й умов виконання покарань, запровадження європейських норм у цій сфері шляхом додержання вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) та виконання рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [3, с. 1].

Реформування кримінально-виконавчої служби та системи управління органами й установами виконання покарань, що буде здійснюватись поетапно (2008–2012 і 2013–2017 рр.), має забезпечити функціонування органів й УВП на принципах законності, демократизму, об'єктивності, гласності, системності, децентралізації за окремими напрямами зі збереженням управлінської вертикалі для забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Ця Концепція є стратегічно правильним і виваженим державним заходом, співвідносним новим політичним і соціально-економічним викликам. Але його слід розглядати не як рух з нульової відмітки, а як узгоджений розвиток попередніх концепцій і теоретико-законодавчих напрацювань, що не були реалізовані в повному обсязі не тільки з об'єктивних причин (затяжна політична й економічна криза, парламентська бездіяльність), а й через певну власну реформаторську бездіяльність або неспроможність безпосередніх виконавців втілити намічені плани у життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : [навч. посіб.] / Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. ; за ред. проф. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с. – Бібліогр. : 604–615.

2. Правознавство : [підруч.] / [Демський С. В., Ковальський В. С., Колодій А. М. (кер. авт. кол.)] ; за заг. ред. В. В. Копейчикова. – [7-ме вид., стереотип.] – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 736 с. – Бібліогр. : 724–726.

3. Концепція реформування державної кримінально-виконавчої служби України : Схвалено Указом Президента України від 25 квіт. 2008 р. № 401/2008. – Офіційне Інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.president.gov.ua/documents/7811.html>.

4. Трубников В. М. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х., 2008. – 684 с.